

УДК 336.77

ФОРМУВАННЯ РЕЗЕРВІВ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ

ЖЕЖЕРУН Юлія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи

Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

e-mail: Julia_Dm@ukr.net

Анотація. *Виявлено економічну сутність резервів за кредитними операціями банків. Досліджено зміни, які відбулись у вітчизняному законодавстві за часів незалежності України в процесі створення нормативно-правової бази формування резервів за кредитними операціями.*

Розглянуто міжнародний досвід формування резервів за активними банківськими операціями. Проведено дослідження порядку формування резервів та запропоновано підхід до розрахунку резервів за кредитними операціями на груповій та на індивідуальній основі. Проведено аналіз якості кредитного портфеля вітчизняних банків.

Ключові слова: *кредитні операції, кредитний ризик, резерви за кредитними операціями, непрацюючі кредити, забезпечення, клас боржника.*

Постановка проблеми. Адекватна оцінка кредитних ризиків та формування відповідних резервів сприяють посиленню довіри до банків з боку кредиторів і вкладників. Разом з тим якість та обсяги кредитного портфеля, достатній рівень резервування є підґрунтям для підтримки ліквідності, стабільності та прибутковості банківської діяльності. Варто відмітити, що за останні роки підвищення ризиковості кредитної діяльності банків призвело до необхідності формування значних обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (далі – резервів за кредитними операціями), що негативно вплинуло на фінансові результати діяльності вітчизняних банків.

Як зазначає Р. Коцовська, упродовж 2013–2015 рр. виведено з ринку понад 60 банківських установ, головним чином через значний обсяг проблемних кредитів. Часто банки під час надання кредитів переоцінювали фінансові можливості позичальників, унаслідок чого подавали не завжди правдиву інформацію про проблемні активи, не формували у повному обсязі резервів для покриття збитків від неякісних кредитних операцій [1]. Зазначене обумовлює необхідність проведення ґрунтовних досліджень у цій сфері.

Аннотация. *Определено экономическую сущность резервов по кредитным операциям банков. Исследованы изменения, которые произошли в отечественном законодательстве за время независимости Украины в процессе создания нормативно-правовой базы формирования резервов по кредитным операциям. Рассмотрен международный опыт формирования резервов по активным банковским операциям. Проведено исследование порядка формирования резервов и предложен подход к расчету резервов по кредитным операциям на групповой и на индивидуальной основе. Проведен анализ качества кредитного портфеля отечественных банков.*

Ключевые слова: *кредитные операции, кредитный риск, резервы по кредитным операциям, неработающие кредиты, обеспечение, класс должника.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування резервів за кредитними операціями присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: Г. Жигайло, О. Коренева, Т. Косова, С. Котлєв, Р. Коцовська, Т. Манжелес, Р. Мюррей, Є. Поздняков.

Протягом останніх років у вітчизняному законодавстві відбувались неодноразові зміни порядку розрахунку кредитних ризиків та резервних вимог, які спричинили потребу подальших досліджень науково-методичних підходів до порядку формування резервів за кредитними операціями банків.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 5 розділу I Положення «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» № 351 (далі – Положення № 351), під кредитною операцією розуміють вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів таким шляхом: надання їх у тимчасове користування або прийняття зобов'язань про надання певної суми коштів; надання гарантій, порук, акредитивів, акцептів, авалів; розміщення депозитів; проведення факторингових операцій та операцій фінансового лізингу; видача кредитів у формі врахування векселів, у формі опе-

рацій зворотного репо; будь-якого продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів за такою сумою (відстрочення платежу); розстрочення платежу за продані банком активи [2]. При цьому кредитні операції є найбільш прибутковими та найбільш ризиковими банківськими операціями.

З метою зниження ризиковості проведення кредитних операцій, підвищення надійності та стабільності діяльності банків, захисту інтересів кредиторів і вкладників банки створюють резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку.

Як зазначає Г. Жигайло, у результаті діяльності банку активи можуть втрачати свою корисність, а за наявності об'єктивного свідчення про зменшення корисності формуються відповідні резерви; результатом процедури формування резерву під зменшення корисності активу є зменшення результату діяльності банку (збільшення витрат банку) і зменшення вартості активів (сума сформованого резерву зменшує балансову вартість активу). Зазначений метод дає змогу регулювати вартість активу та забезпечує інформацію про реальну заборгованість боржника [3, с. 43].

Світова практика свідчить про значні відмінності у методичних підходах до визначення обсягів резервів за кредитними операціями. У країнах, що розвиваються, встановлено обов'язкові правила класифікації кредитів, визначаються конкретні рівні створення резервів для простоти їх формування і контролю, а їх дотримання забезпечується правовими санкціями. Навпаки, у країнах, які орієнтуються на використання загальних рекомендацій із класифікації, розміри створюваних резервів, здебільшого, засновані на оцінках вірогідних збитків, іноді на базі внутрішніх моделей і оцінок вірогідності дефолту і збитків у разі дефолту. У країнах останньої категорії може допускатися встановлення розмірів створюваних резервів у рамках деяких діапазонів. У більшості країн світу дозволяється використовувати заставне забезпечення для зменшення обсягу створюваних резервів, але не існує простої й однозначної відповідності між ринковою вартістю заставного забезпечення і компенсацією, яку воно може забезпечувати [4, с. 404–405].

У багатьох країнах органи регулювання встановлюють обов'язкові рівні формування

таких резервів, але водночас надають банкам право самостійно визначати їхні обсяги, що, на наш погляд, сприяє виникненню при цьому суб'єктивних підходів. Унаслідок банки, залежно від потреби збільшити чи зменшити фінансові результати, не завжди адекватно до реального ризику визначають його рівень і, відповідно, обсяги резервів. Це підтверджують дослідники Сідні Коттл, Роджер Ф. Мюррей та інші, які зазначили, що «...банківські резерви на покриття неповернених боргів можна використовувати одночасно і як механізм згладжування прибутку, і як прихований резерв» [5, с. 186].

Розглянувши механізм визнання резервів під кредитні операції згідно з міжнародною практикою можна виділити такі етапи: первісне визнання кредиту; відбулась подія, яка впливає на попередньо оцінені майбутні грошові потоки за кредитом; понесення збитків; об'єктивне свідчення зменшення корисності кредиту; розрахунок суми зменшення корисності кредиту. Відповідно до вітчизняного законодавства після первісного визнання кредиту відбувається етап оцінки кредитного ризику на основі фінансового стану позичальника і стану обслуговування боргу та безпосередньо розрахунок суми резерву під кредитні операції [6].

Формування резервів під можливі втрати за кредитними операціями банків в Україні розпочалось із затвердження постановою Правління НБУ № 9 від 16.01.1995 Положення про порядок формування і розмір резервних і страхових фондів комерційних банків, розробленого відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду і Базельського комітету з питань банківського нагляду [7]. Згідно з цим положенням розмір відрахувань до страхового фонду за кредитними операціями залежав від оцінки кредитного ризику позички, наданої банком (стандартні – 2%, задовільні – 5%, граничні – 30%, сумнівні – 80% і безнадійні – 100%) та формувався за рахунок щомісячних відрахувань від прибутку банку після оподаткування і відрахувань у резервний фонд банку.

Це Положення втратило чинність від 30.06.1995 із затвердженням Постанови «Про хід виконання постанови Правління Національного банку України № 40 від 25 лютого 1995 року “Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності” № 167». Згідно з нею з 01.09.1995 введено в дію оновлене Положення про порядок формування і розміри страхових фондів комерційних банків та запроваджено систему

створення страхових фондів на підставі оцінки якості кредитного портфеля [8].

Від 29.09.1997 введено в дію Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків № 323, у якому надано рекомендації щодо визначення фінансового стану позичальника, визначено класи надійності позичальника і порядок списання безнадійної заборгованості за рахунок резерву [9].

Упродовж 06.07.2000–25.01.2012 діяло Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків № 279, у якому: визначено структуру заборгованості за кредитними операціями; виявлено категорії кожної кредитної операції («стандартна», «під контролем», «субстандартна», «сумнівна», «безнадійна»); розроблено критерії класифікації кредитних операцій та критерії прийняття забезпечення; надано рекомендації щодо оцінки фінансового стану позичальника; визначено класи позичальників юридичних і фізичних осіб; визначено групи кредитних операцій за станом обслуговування позичальником боргу; надано класифікацію кредитного портфеля залежно від класу позичальника та стану обслуговування боргу; визначено коефіцієнт резервування залежно від категорії кредитної операції [10].

З метою гармонізації вітчизняних вимог до загальноприйнятої міжнародної практики формування спеціальних резервів банків, відображення більш достовірної та повної інформації про фінансовий стан і результати діяльності банків було ухвалено Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затверджене Правлінням НБУ від 25.01.2012 № 23 [11].

До 2015 року банки формували резерви для відшкодування можливих втрат за всіма видами кредитних операцій (за винятком позабалансових та гарантій) коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, придбаними цінними паперами (у т. ч. іпотечними

сертифікатами з фіксованою дохідністю), іншими активними банківськими операціями згідно із законодавством, включаючи нараховані за всіма цими операціями проценти та комісії відповідно до п. 159.2 ст. 159 Податкового кодексу (ст. 159 виключено на підставі Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71-VIII від 28.12.2014).

У сучасних умовах формування резервів за кредитними операціями банків здійснюється відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі – МСФЗ) і Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (далі – МСБО).

За участі експертів МВФ, Світового банку, міжнародної компанії Oliver Wyman, USAID розроблено Положення № 351 [2] від 30.06.2016, сумісне з МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». Для розрахунку величини кредитного ризику згідно з рекомендаціями Базельського комітету з питань банківського нагляду розраховуються:

- імовірність дефолту боржника (PD – probability of default);

- рівень втрат у разі дефолту (LGD – loss given default);

- борг за активом (EAD – exposure at default).

Діапазони значень коефіцієнта PD (наведено в Додатку 9 до Положення № 351) залежать від класу боржника (п'ять класів для фізичних осіб, банків і бюджетних установ, 10 класів – для юридичних осіб), валюти кредиту і виду заставного майна. Діапазони значень коефіцієнта LGD залежать від виду заставного майна, валюти кредиту і рівня покриття боргу заставою.

Існування кредитних ризиків обумовлює необхідність формування банками резерву за кредитними операціями. Створення резерву – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням імовірності підвищення кредитного ризику. Формування резервів є одним з методів зниження кредитного ризику на рівні банку. Банк формує резерви за кредитами, наданими фізичним та юридичним особам, які обліковуються за групами балансових рахунків, наведеними в *табл. 1*.

Таблиця 1

Групи балансових рахунків, за якими банки формують резерви

Кошти, надані:	Групи балансових рахунків
банкам	– строкові вклади (депозити); – кредити; – кошти на вимогу (активні залишки)
суб'єктам господарювання	– кредити, що надані за операціями репо; – кредити, що надані за врахованими векселями; – вимоги, що придбані за операціями факторингу; – кредити в поточну діяльність;

Закінчення табл. 1

Кошти, надані:	Групи балансових рахунків
	– кредити в інвестиційну діяльність; – іпотечні кредити; – кошти на вимогу (активні залишки)
органам державної влади та місцевого самоврядування	– кредити; – іпотечні кредити
фізичним особам	– кредити на поточні потреби; – фінансовий лізинг (оренда); – кредити, що надані за врахованими векселями; – іпотечні кредити; – кошти на вимогу (активні залишки);

Примітка. Складено автором за даними [2].

Банк не формує резерву:

– за кредитними операціями між установами в системі одного банку (наприклад, за розрахунками банку зі 100% іноземним капіталом з материнською компанією, яка має кредитний рейтинг не нижчий, ніж «інвестиційний клас»);

– за коштами, що перераховані Національному банку України.

Формування резервів за кредитними операціями банк здійснює на індивідуальній основі (Individual Loan Loss Provisions – ILLP) і на груповій основі (Portfolio-based Loan Loss Provisions – PLLP) (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення підходів для розрахунку резерву (на індивідуальній / груповій основі)

Підхід	Суттєвість фінансового активу	Наявність ознак зменшення корисності
PLLП		-
ILLP	Несуттєві активи – кредити, надані фізичним особам (які не є суб'єктами господарювання) і суб'єктам господарювання (в т. ч. фізичним особам), якщо сума зобов'язань позичальника перед банком ≤ 5 000 дол. США	– значні фінансові труднощі позичальника; – невиконання зобов'язань чи прострочення платежів, відсотків або основної суми (за договорами з фіз. особами понад 30 днів; за договорами з юр. особами понад 15 днів); – надання позичальникові (крім співробітників банку) пільгових умов, що банк не розглядав би за інших умов; можливість оголошення банкрутства позичальника або інша фінансова реорганізація
	Суттєві активи – кредити, надані фізичним особам (які не є суб'єктами господарювання) і суб'єктам господарювання (в т. ч. фізичним особам), якщо сума зобов'язань позичальника перед банком > 5 000 дол. США	+/-

Примітка. Складено автором за даними НБУ.

Для розрахунку резерву на груповій основі фінансові активи об'єднують у групи на основі подібних характеристик кредитного ризику:

– кредити, надані фізичним особам: іпотечні кредити, автокредити, овердрафти, споживчі кредити тощо;
– кредити, надані юридичним особам та фізичним особам – суб'єктам господарювання: торгівля, будівництво, сільське господарство, промисловість.

Розрахунок суми резерву на груповій основі здійснюється за кожною групою фінансових активів за формулою:

$$PLLП = \sum GE \cdot PD \cdot LGD,$$

де GE (Gross Exposure) – балансова вартість кредитів (основний борг, дисконт/премія, нараховані доходи) у групі фінансових активів на звітну дату;

PD – показник вірогідності дефолту, який показує частку прострочення платежів, відсотків або основної суми понад 90 днів або інші ознаки дефолту за кожною групою фінансових активів;

LGD – показник рівня втрат за дефолту.

$$LGD = 1 - \frac{\sum (C \cdot K) + RC}{GE},$$

де C · K – справедлива вартість забезпечення за кредитом з урахуванням коефіцієнта ліквідності забезпечення;

RC – інші надходження, зокрема страхове відшкодування, фінансова порука, реалізація майна боржника/майнового поручителя, крім наданого в заставу.

У свою чергу, розрахунок суми резерву на індивідуальній основі ILLP здійснюється залежно від кількості днів прострочення платежів, відсотків або основної суми боргу за такими формулами:

– від 0 до 90 днів включно:

$$ILLP = GE - PV,$$

– більше ніж 90 днів:

$$ILLP = GE - WCV,$$

де PV – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом;

WCV – дисконтована вартість забезпечення за кредитом.

Аналіз якості кредитного портфеля вітчизняних банків показав, що упродовж 01.02.2017 – 01.03.2018 обсяг наданих кредитів збільшився на 35,12%, частка непрацюючих кредитів – на 40,67%, обсяг резервів за кредитними операціями – на 13,05%. При цьому, якщо на початок 2017 р. частка непрацюючих кредитів була в межах 53,99% за загальним кредитним портфелем, то станом на 01.03.2018 вона становила 56,2%.

Резерви за кредитними операціями упродовж періоду дослідження становили близько 50% кредитного портфеля (рис.).

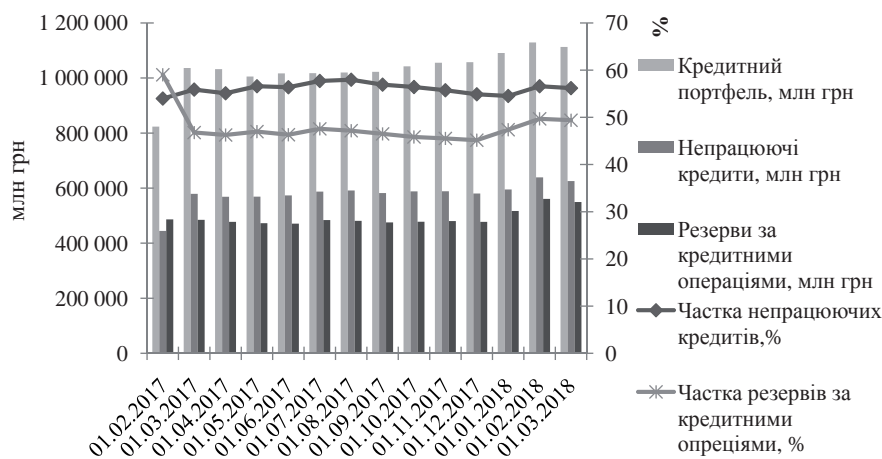


Рис. Якість кредитного портфеля вітчизняних банків упродовж 01.02.2017 – 01.03.2018.

Примітка. Складено автором за офіційними даними НБУ.

Слід зазначити, що поняття «непрацюючий актив/кредит» у світовій практиці визначається як «non-performing exposures/loans» (NPE/NPL). Відповідно до Положення № 351 непрацюючим кредитом, або дефолтним кредитом (з вірогідністю дефолту 100%), вважається кредит, за яким боржника – юридичну особу віднесено до 10 класу, а боржника – фізичну особу до 5 класу. Тобто непрацюючими є кредити із простроченням платежу на понад 90 днів (30 для банків), або за якими погашення боргу є малоімовірним без стягнення забезпечення.

Значні обсяги непрацюючих кредитів зумовлюють величезні збитки банків, погіршують їхню фінансову стійкість та обмежують можливості відновлення кредитування. Заборгованість за такими кредитами в подальшому буде списана за рахунок резерву за кредитними операціями. Рішення про списання приймає Правління банку та затверджує Спостережна Рада. Банки

зобов'язані продовжувати роботу з клієнтами щодо повернення списаного боргу протягом строку позовної давності.

Висновки. Формування резерву за кредитними операціями є одним з методів управління кредитним ризиком банку, який дозволяє зменшити ризиковість проведення кредитних операцій, підвищити надійність та стабільність діяльності банків, захистити інтереси кредиторів і вкладників. Формування резервів за кредитними операціями здійснюється відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» і Положення № 351 на індивідуальній та на груповій основі.

Проведений аналіз якості кредитного портфеля вітчизняних банків дозволив виявити значні резерви, що свідчать про низьку якість кредитного портфеля (високу частку непрацюючих кредитів у кредитному портфелі), негативно по-

значаються на рівні прибутковості та капіталізації банку. За таких умов подальших досліджень потребують зарубіжні методики формування резервів за кредитними операціями банків.

Список використаних джерел

1. Коцовська Р. Р. Оцінювання банками України кредитного ризику в сучасних економічних умовах / Р. Р. Коцовська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.6. – С. 242–249.
2. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ від 30.06.2016 № 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.
3. Жигайло Г. Види, сутність і місце резервів у фінансовій звітності банків / Г. Жигайло // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 10. – С. 42–46.
4. Косова Т. Д. Формування резервів за кредитними операціями українських банків: відповідність світовій практиці / Т. Д. Косова, Є. М. Поздняков // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 5 (155). – С. 401–408.
5. Котлл С. «Анализ ценных бумаг» Грэма и Додда ; пер. с англ. / С. Котлл, Р. Ф. Мюррей, Ф. Е. Блок. – Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 704 с.
6. Коренева О. Г. Формування резервів під кредитні операції банками України: відповідність міжнародним стандартам / О. Г. Коренева, Т. І. Манжелес // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28). – Ч. 1. – С. 76–79.
7. Положення про порядок формування і розмір резервних і страхових фондів комерційних банків : постанова Правління НБУ від 16.01.1995 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009500-95> (втрата чинності від 30.06.1995).
8. Про хід виконання постанови Правління Національного банку України № 40 від 25 лютого 1995 року «Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності» : постанова Правління НБУ від 30.06.1995 № 167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0167500-95> (втрата чинності від 30.12.1996).
9. Про затвердження Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків : постанова Правління НБУ від 29.09.1997 № 323 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0471500-97> (втрата чинності від 06.07.2000).
10. Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків : постанова Правління НБУ від 06.07.2000 № 279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00> (втрата чинності від 25.01.2012).
11. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ від 25.01.2012 № 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12> (втрата чинності від 03.01.2017).
12. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 (МСФЗ 9) «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» : Міжнародний документ від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_016.